

Методичні рекомендації щодо створення інклюзивного освітнього середовища в закладі освіти

Рекомендації розроблені з метою надання методичної допомоги керівникам та іншим працівникам закладів освіти в питанні врахування завдань щодо створення інклюзивного освітнього середовища при стратегічному плануванні розвитку закладів освіти.

Планування стратегії розвитку закладу вищої освіти має враховувати вимоги законодавства щодо інклюзивного освітнього середовища та відповідні міжнародні рекомендації (стандарти).

Законодавчі акти та міжнародні документи, що є основою для запровадження інклюзивної освіти:

- Загальна декларація ООН про права людини (1948);
- Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006);
- Конвенція ООН про права дитини (1989);
- Конвенція ООН про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960);
- Саламанська декларація про принципи, політику і практичні дії у сфері освіти людей з особливими потребами (1994);
- Конституція України (254к/96-ВР, 1996);
- Закон України «Про освіту» (2145-VIII, 2017);
- Закон України «Про вищу освіту» (1556-VII, 2014);
- Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (875-XII, 1991);
- Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2017-III, 2000);
- Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2961-IV, 2006);
- Закон України «Про соціальні послуги» (2671-VIII, 2019);
- Концепція розвитку інклюзивного навчання (наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 № 912);
- Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 635);
- Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 № 366);
- План заходів на 2023-2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року

(розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2023 р. № 372);

- інші нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері освіти соціального захисту та соціальної реабілітації з особливими потребами;
- Статут закладу вищої освіти та інші внутрішні нормативні акти.

Організація Об'єднаних Націй (ООН), ЮНЕСКО, Організація Економічної Співпраці та Розвитку (OECD) є основними міжнародними організаціями, що визначають стратегію у сфері інклюзії, надають консолідовані рекомендації щодо її реалізації.

Україна визнала принципи інклюзивної освіти та взяла на себе зобов'язання з дотримання загальнолюдських прав, зокрема, щодо здобуття якісної освіти особами з особливими освітніми потребами, ратифікувавши відповідні міжнародні угоди та правові документи. Тому, повноцінне і всеохоплююче впровадження інклюзивної освіти на усіх рівнях є пріоритетним завданням як для забезпечення права здобувачів на освіту, так і для виконання міжнародних зобов'язань України.

Відповідно до абзацу сьомого статті 4 Закону України «Про вищу освіту» для реалізації права на вищу освіту особами з особливими освітніми потребами заклади вищої освіти створюють їм необхідні умови для здобуття якісної вищої освіти.

У рамках реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 366-р, створення інклюзивного освітнього середовища є однією із стратегічних цілей напряму освітньої безбар'єрності.

Створення інклюзивного освітнього середовища передбачено також Порядком організації інклюзивного навчання у закладах освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 635.

Інклюзивне освітнє середовище розглядається як сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання та розвитку здобувачів освіти, для ефективної професійної діяльності працівників закладу вищої освіти, для надання якісних освітніх та інших послуг особам незалежно від їхньої приналежності до закладу освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей.

Досвід впровадження інклюзивного середовища у сфері освіти дає можливість виокремити загальні його принципи, що можуть бути покладені в основу визначення основних напрямів відповідної діяльності, зміст заходів та роботи, за певних умов можуть виступати критеріями досягнутих результатів. Діяльність закладу вищої освіти щодо створення інклюзивного освітнього середовища має ґрунтуватися на таких **принципах**:

повага до притаманного людині достоїнства, її особистої самостійності, зокрема свободи робити власний вибір, і незалежності;

рівність можливостей;

рівність чоловіків і жінок;

формування толерантності та взаєморозуміння в освітньому середовищі, відсутність дискримінації;

відкритість та гнучкість освіти, здатність швидко реагувати на зміни та виклики, повне й ефективне залучення до освітнього процесу;

повага до особливостей осіб з особливими освітніми потребами та/чи інвалідністю і прийняття їх як компонента людської різноманітності й частини людства;

забезпечення архітектурної, інформаційної, освітньої та соціальної доступності освітнього середовища;

повага до здібностей осіб з особливими освітніми потребами та/чи інвалідністю і забезпечення їх права зберігати свою індивідуальність.

інноваційність, аналіз, пошук та впровадження кращих підходів в інклюзивній практиці;

дотримання стандартів якості освітніх послуг та науково-методичного забезпечення;

узгодженість та скоординованість дій підрозділів та учасників освітнього процесу;

безперервність та наступність інклюзивної освіти на всіх рівнях освіти;

індивідуалізація навчання та гармонійний розвиток особистості;

залучення до суспільного життя, соціалізація, підготовка до професійної діяльності.

На виконання вищезазначених актів законодавства заклад вищої освіти повинен забезпечити доступність та якість освітніх послуг, враховуючи можливості та потреби кожного учасника освітнього процесу, шляхом створення інклюзивного освітнього середовища.

В умовах академічної, кадрової та фінансової автономії стратегічний план розвитку повинен бути унікальним документом кожного закладу вищої освіти, спрямованим на розвиток інтелектуального, творчого та професійного потенціалу усіх учасників освітнього процесу.

Виконання завдань, визначених стратегічним планом розвитку закладу вищої освіти, забезпечується створенням ефективної системи освітніх послуг та управлінських процесів, що є компонентами системи внутрішнього забезпечення якості освіти. У свою чергу створення інклюзивного освітнього середовища, застосування принципів універсального дизайну та розумного пристосування, що забезпечує доступність та різноманітність, відповідає потребам кожного учасника освітнього процесу є також невід'ємною складовою системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти.

Стратегічний план розвитку закладу вищої освіти (далі – План) може бути довільної форми та структури. Одним із ключових його напрямів має бути діяльність, спрямована на створення інклюзивного освітнього середовища, забезпечення умов для самореалізації кожного учасника освітнього процесу, доступу до якісних освітніх та інших послуг, що надаються закладом вищої освіти, з урахуванням потреб кожної особи.

Визначені Планом завдання, повинні включати комплекс заходів, спрямованих на створення (формування, розвиток, удосконалення) інклюзивного освітнього середовища, визначати послідовність і строки їх виконання та враховувати потреби щодо забезпечення необхідними ресурсами.

Планування створення інклюзивного освітнього середовища має враховувати необхідність формування **основних його компонентів**:

фізичного простору закладу освіти, що включає передусім доступність усієї інфраструктури на території, наявність доступної та зрозумілої інформації про розташування будівель, приміщень та підрозділів закладу освіти;

освітнього (діяльнісного) простору, що включає умовне зонування території за видами діяльності (організацію осередків діяльності різного спрямування: освітньої, практичної, професійної, спортивної, мистецької, дозвілля тощо), забезпечення необхідними навчальними матеріалами та відповідними меблями, устаткуванням, засобами;

соціального середовища – створення умов для ефективної взаємодії усіх учасників освітнього процесу з урахуванням їх індивідуальних особливостей: між здобувачами, між здобувачами та науково-педагогічними (педагогічними) працівниками, між учасниками освітнього процесу та іншими заінтересованими сторонами (роботодавцями, громадськими організаціями та їх об'єднаннями тощо); розширення присутності закладу вищої освіти в справах громади, регіону (розвиток неформальної освіти та освіти дорослих, надання додаткових освітніх, та інших послуг тощо);

організації діяльності закладу освіти в часовому вимірі (гнучкі графіки роботи (діяльності)).

Організація фізичного та освітнього простору має забезпечувати **принципи універсального дизайну** та розумного пристосування до потреб кожного хто перебуває в закладі або на його території:

рівність і доступність у використанні;

гнучкість використання;

простота та інтуїтивно зрозуміле використання;

легке сприйняття інформації та її доступність;

терпимість до помилок;

мінімізація фізичних зусиль;

наявність необхідного розміру та простору для доступу та використання.

Одним із важливих принципів універсального дизайну є доступність, яка передбачає архітектурну, транспортну, інформаційну доступність, зокрема доступність інформаційно-комунікаційних технологій та систем, інших освітніх послуг (стаття 9 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю).

Основними елементами забезпечення архітектурної доступності є приведення території закладу вищої освіти, будівель, споруд та приміщень у відповідність з вимогами державних будівельних норм, стандартів та правил. У разі коли наявні будівлі, споруди та приміщення закладів вищої освіти неможливо повністю пристосувати для потреб осіб з інвалідністю, здійснюється їх розумне пристосування з урахуванням універсального дизайну.

Шляхами реалізації доступності (фізичної/архітектурної та інформаційної) є:

доступність прилеглої території до будівлі закладу освіти (шляхи руху, зона паркування транспорту);

безбар'єрний вхід (входи, виходи, сходи, пандуси);

безперешкодний рух в приміщеннях (коридори, ліфти, підйомники, позначення, піктограми);

пристосування приміщень (шляхів руху, загальних і санітарних приміщень, рекреаційних зон);

можливість вільно отримувати інформацію про заклад вищої освіти й освітні послуги, що надаються, у різних форматах (збільшений шрифт, шрифт Брайля, електронний формат тощо);

вільна навігація (орієнтування) у закладі вищої освіти та прилеглою території.

У разі, коли наявні будівлі та приміщення закладу вищої освіти неможливо повністю пристосувати для потреб осіб з інвалідністю, здійснюється їх розумне пристосування з урахуванням принципів універсального дизайну; забезпечення здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами у закладах освіти необхідними спеціальними засобами корекції психофізичного розвитку згідно з типовим переліком, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України 23.04.2018 № 414, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11.05.2018 р. за № 582/32034; забезпечення необхідними навчально-методичними матеріалами та інформаційно-комунікаційними технологіями для організації освітнього процесу; застосування в освітньому процесі найбільш прийнятних для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами методів і способів спілкування, у тому числі української жестової мови, шрифту Брайля; забезпечення доступності інформації в різних форматах (шрифт Брайля, збільшений шрифт, електронний формат та інші).

Доступність освітньої діяльності має забезпечуватися, зокрема шляхом її адаптації до потреб і можливостей учасників:

зміни характеру подання навчального матеріалу без зміни змісту або складності навчального завдання;

зміни умов виконання завдання;

зміни методів і способів навчання.

Іншими механізмами забезпечення доступності можуть бути: пристосування темпу навчання, альтернативні формати представлення навчальних матеріалів, використання альтернативних до встановлених офіційно шляхів та засобів комунікації для забезпечення можливості повторення, користування додатковими матеріалами, роз'яснення тощо. Можливість і доцільність такої адаптації визначається закладом вищої освіти.

Плануванню створення інклюзивного освітнього середовища в закладі освіти має передувати визначення показників та критеріїв, що характеризують стан освітнього середовища в закладі (рівень інклюзивності), розроблення методики моніторингу стану, збір та аналіз відповідної інформації, формулювання відповідних рекомендацій. Важливим завданням, що сприятиме плануванню відповідних заходів, є періодичне проведення моніторингу щодо виявлення потреб учасників освітнього процесу (здобувачів та працівників закладу вищої освіти, а також осіб, що отримують освітні та інші послуги в університеті).

Залежно від отриманих результатів має бути запланована діяльність спрямована, зокрема на:

корекцію організації освітнього процесу (графік, форми, формат);

підтримку міждисциплінарного підходу, широке запровадження індивідуальних освітніх траєкторій як реалізацію завдання щодо урахування потреб і можливостей кожного учасника освітнього процесу;

забезпечення гнучкості освітніх програм, урізноманітнення навчальних методик, урахування потреб здобувачів освіти їх особливостей щодо опанування матеріалу (особливості сприйняття, засвоєння та відтворення інформації);

зміну методів, методик та підходів до навчання;

забезпечення гнучкості адміністрування, пошук ефективних управлінських рішень;

відповідну підготовку науково-педагогічних, педагогічних працівників, адміністрації закладу вищої освіти для розуміння шляхів та необхідності кращого інтегрування нових освітніх методик, допоміжних технологій в практику і щоденне функціонування закладу вищої освіти;

надання підтримки усім учасникам освітнього процесу.

Загалом мова повинна йти про формування нової філософії закладу освіти, освітнього процесу та середовища, що враховують потреби усіх її можливих учасників.

Дотримання підходів студентоцентрованого навчання є основою організації освітнього процесу в контексті створення інклюзивного освітнього середовища.

Для забезпечення реалізації закладом вищої освіти визначених завдань щодо створення інклюзивного освітнього середовища, організації інклюзивного освітнього процесу з урахуванням потреб і можливостей здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами, забезпечення їм доступу до якісної вищої освіти з урахуванням обмежень життєдіяльності може запроваджуватися спеціальний супровід. Зокрема, наказом керівника в межах існуючої штатної чисельності може створюватися спеціальний підрозділ підтримки здобувачів з особливими освітніми потребами (центр, відділ тощо).

До роботи такого підрозділу можуть залучатися інші фахівці закладу вищої освіти, здобувачі освіти на волонтерських або договірних засадах залежно від поставлених завдань та роботи.

Завданнями такого підрозділу є:

- взаємодія із структурними підрозділами закладу вищої освіти для організації освітнього процесу та забезпечення супроводу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами;

- участь у розробленні індивідуального навчального плану здобувача освіти з особливими освітніми потребами, моніторинг його виконання та корегування у разі потреби;

- організація підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, соціальних працівників та волонтерів для забезпечення готовності до роботи із здобувачами освіти з особливими освітніми потребами;

- консультування та надання методичної допомоги науково-педагогічним працівникам закладу вищої освіти щодо організації освітнього процесу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами;

- проведення інформаційно-просвітницької діяльності з формування толерантного ставлення до здобувачів освіти з особливими освітніми потребами;

- організація взаємодії із закладами соціального захисту населення, громадськими об'єднаннями для провадження волонтерської діяльності, спрямованої на підтримку здобувачів освіти з особливими освітніми потребами.

Спеціальний супровід (підтримка) може передбачати:

- допомогу учасникам освітнього процесу в організації навчання, написання та моніторинг виконання індивідуального навчального плану здобувача освіти з особливими освітніми потребами, організацію індивідуальних консультацій тощо (навчально-організаційний супровід);

- надання психологічної та педагогічної допомоги здобувачам освіти з особливими освітніми потребами під час освітнього процесу (психолого-педагогічний (психолого-андрагогічний) супровід);

- створення умов для соціальної та соціально-побутової підтримки здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, в тому числі надання

інформації та допомоги у влаштуванні в гуртожиток, отриманні технічних засобів реабілітації, організації волонтерської допомоги для підтримки таких здобувачів освіти (соціальний супровід).

З метою створення належних умов для забезпечення спеціального супроводу (підтримки) заклади вищої освіти можуть обладнувати приміщення для надання консультацій психологом, відпочинку, особистої гігієни, медичного обслуговування; зали для занять з лікувальної фізкультури тощо.

Учасники освітнього процесу мають стати носіями філософії створення інклюзивного освітнього середовища в закладі вищої освіти.

Залучення педагогічних, науково-педагогічних працівників та інших учасників освітнього процесу до реалізації завдань, пов'язаних із створенням інклюзивного освітнього середовища, спеціального супроводу (підтримки) має забезпечуватися відповідною підготовкою до такої діяльності.

Така підготовка, перед усім, передбачає системне підвищення кваліфікації педагогічних та працівників закладу освіти з питань роботи в інклюзивному освітньому середовищі, запровадження особистісно-орієнтованих та інноваційних освітніх технологій, створення адаптованого навчально-методичного забезпечення, сприятливого психологічного мікроклімату в інклюзивному середовищі, встановлення толерантних взаємовідносин між всіма учасниками освітнього процесу тощо.